
Oplandskonsulenter

– et nyt vandforvaltningskoncept

I 2017 så et nyt vandforvaltningskoncept dagens lys. Med indførelse af oplandskonsulenter, er der lagt an til en vandforvaltningsmæssig nytænkning, som støtter op om strategien om en mere målrettet miljøindsats. Oplandskonsulenterne skal frem mod 2020 støtte op om den kollektive indsats med fokus på især minivådområder, men også indsatsen med etablering af vådområder og skovrejsning.

SIMON ROSENDAHL BJORHOLM &
FLEMMING GERTZ

Baggrund for ordningen

I Fødevarer- og Landbrugspakken fra 2015 (ref. 2) er der lagt an til, at en større del af miljøindsatsen gennemføres mere målrettet end hidtil. Dels via en "kollektiv indsats" og dels via en målrettet regulering. Den målrettede regulering er på trapperne til at blive indfasat. Med den kollektive indsats er der lagt an til at lave endnu flere vådområder, skovrejsning og som noget nyt også minivådområder. Samtidig er landbrugets kvælstofgødningsnormer blevet hævet fra undergødskning til at ligge på niveau med økonomisk optimum. Mens den målrettede regulering bliver obligatorisk, er den kollektive indsats frivillig men med økonomisk kompensation. Det er derfor op til den enkelte landmand at beslutte, hvorvidt vedkommende ønsker at bidrage til indsatsen.

Barrierer for kollektive indsatser

Som en konsekvens af EU regler kan der ikke gives økonomiske kompensation til den enkelte landmand, hvis miljøeffekten tilfalder lige netop ham. Derfor er ordningen med minivådområder lavet, så miljøeffekten af det enkelte tiltag tilfalder hele det pågældende kystvandopland. Den landmand, der vælger at gennemføre et tiltag på sin bedrift, skal så at sige dele effekten med alle de andre landmænd, der har dyrkningsarealer i samme område. For hvert kystvandopland er der

fastsat et indsatsmål for hvert virkemiddel, og den enkelte landmand kan naturligvis ikke på forhånd vide, om de andre landmænd bidrager med den indsats, de har mulighed for.

Landbruget konkurrerer i dag på et benhårdt internationalt marked. Derfor er det naturligt et klart ønske for landbruget, at arealer så vidt muligt optimeres med henblik på optimal dyrkning, og at en stor del af miljøindsatsen gennemføres udenfor dyrkningsfladen. Godkendelsen af minivådområder som miljøvirkemiddel er et skridt i den retning. Men hvad landbruget som samlet hele kan have fordel af, er måske ikke en fordel for den enkelte landmand. Gennemførelsen af frivillige ordninger, som fx minivådområder og vådområder kræver derfor en overordnet forståelse for problemstillinger og accept og vilje til at medvirke til at løse dem. Oplandskonsulenterne kan med en direkte og tidlig dialog med den enkelte landmand medvirke til at bibringe den samlede helhed og samtidig finde løsninger, der giver mening for landmanden, og ofte medvirker til win-win situationer.

Minivådområder og oplandskonsulenter

Indtil videre etableres minivådområder som en del af den nye kollektive indsats, hvor den enkelte landmand får dækket sine omkostninger til at gennemføre projektet. Tilskudsordningen er konstrueret sådan, at landmanden selv skal udarbejde en projektbeskrivelse, indsende en tilskudsansøgning og herefter gennemføre projektet og afholde omkostningerne. For de fleste landmænd er dette en omfattende opgave. Og da miljøeffekten skal

deles med naboerne i kystvandoplandet, bliver den enkelte landmands incitament til at deltage i indsatsen begrænset.

Inspireret af gode erfaringer fra bl.a. England med oplandskonsulenter (Catchment Officers) besluttede Miljø- og Fødevarerministeren i januar 2017 at igangsætte en national ordning med oplandskonsulenter. Oplandskonsulenterne skal være bindeled imellem myndigheder, organisationer og landmænd. I et samarbejde med de forskellige aktører afdækker oplandskonsulenterne de landskabsmæssige potentialer for at etablere miljøvirkemidler og landmændenes interesse og muligheder for at gennemføre projekterne.

Ministeriet bad Promilleafgiftsfonden om at etablere og forvalte tilskudsordningen, der finansierer oplandskonsulenternes indsats, med en særbevilling på 40 mio. kr. på finansloven. På baggrund af fondens opslag fik SEGES tildelt den koordinerende rolle for projektet. SEGES er ansvarlig for at efterud-

Oplandskonsulenterne er bindeled imellem de aktører, der er involveret i etableringen af kollektive virkemidler. Oplandskonsulent Aksel Ravn præsenterer planen for et minivådområde for entreprenører.

danne de 28 oplandskonsulenter, hvoraf hovedparten har baggrund som natur- miljø eller planteavlskonsulenter. Herudover er der udviklet en række IT-værktøjer, der skal hjælpe oplandskonsulenterne i deres arbejde med at identificere, registrere og beskrive de forskellige tiltag. Oplandskonsulenterne skal uden omkostninger for landmanden hjælpe med at facilitere alle kollektive virkemidler, og er fordelt på baggrund af indsatsbehovet for de enkelte kystvandomland. Således er der relativt flere oplandskonsulenter i Nordjylland, Østjylland og på Fyn, hvor indsatsbehovet er størst, imens der er færre oplandskonsulenter på Sjælland og slet ingen på Bornholm.

Kortlægning af potentialet for kvælstofvirkemidler

For at oplandskonsulenterne kan kortlægge potentialet for drænvirkemidler indenfor et opland, og herefter fastlægge det bedste virkemiddel til den enkelte placering, anvender oplandskonsulenterne en række IT-værktøjer.

Forud for oplandskonsulentordningen har Aarhus Universitet udarbejdet et potentialekort, hvor hele landet er karakteriseret ud fra egnethed til etablering af enten drænvirkemidler på dyrkningsfladen eller vådområdeprojekter i ådalene (ref. 3). Formålet med kortlægningen er at undgå at etablere drænvirkemidler der, hvor det ud fra en landskabsmæssig analyse er mere oplagt at etablere naturlige vådområdeprojekter. Som udgangspunkt er det ikke muligt at søge tilskud til etablering af minivådområder i ådalene eller i det direkte drænopland. I 2018 får kommunerne mulighed for at fjerne friholdelsen fra minivådområder på de enkelte arealer ud fra en vurdering af, om det er realistisk at gennemføre et vådområdeprojekt. Først efter sådan en vurdering vil der kunne etableres drænvirkemidler.

Potentialekortet viser samtidig, hvor der ud fra de jordbundsmæssige forhold er en forventning om, at dyrkningsarealerne er drænede. Det er i første omgang disse arealer, som oplandskonsulenterne fokuserer på, når de laver en vurdering af potentialet for drænvirkemidler. Potentialekortet rummer samtidig en information om kvælstofeffekten ved at etablere minivådområder med et givent drænopland. Effekten er beregnet ud fra det beregnede kvælstofrab fra oplandet og retentionsen fra vandløbskant til kystrecipient.

Med potentialekortet kan oplandskonsulenterne gå målrettet efter at hjælpe vådområdeindsatsen på vej i de ID15-oplande, hvor der er godt potentiale for netop dette virkemiddel. I oplande, hvor der derimod er be-

Intelligente bufferzoner er et af de drænvirkemidler, der forventes at blive godkendt som miljøtiltag indenfor få år.

grænsede muligheder for at lave vådområdeprojekter, kan konsulenterne fokusere på en indsats med drænvirkemidler.

Oplandskonsulenternes IT-værktøjer

Når oplandskonsulenterne beslutter at fokusere på en indsats med drænvirkemidler indenfor et ID15 opland, består opgaven i at finde frem til de større sammenhængende drænsystemer. Her er oplandskonsulenterne rigtig godt hjulpet af programmet SCALGO Live, der grundlæggende er udviklet som et kortlægningsværktøj til at forudsige oversvømmelsesrisiko. Programmet er baseret på den danske højdemodel og beregner, hvor regnvand ville løbe på terrænoverfalden, fylde lavninger i terrænet og samle sig i stadig større strømningsveje. Drænvirkemidlerne er naturligvis baseret på bortledning af overskudsnedbør i drænsystemer, men placeringen af dræn er i de fleste tilfælde stærkt sammenfaldende med overfladeafstrømningen. I kupe-rede landskaber følger dræn og hovedledninger oftest det naturlige fald i terrænet. I fladt terræn er drænene i højere grad etableret under hensyntagen til ejendomsskel og er indimellem samlet i større drænsystemer end analysen af højdemodellen forudsiger.

Med en kombination af drænkort, landmandens viden om drænenes placering og terrænanalysen i SCALGO Live, er oplandskonsulenterne i stand til at afgrænse drænoplandene ganske nøjagtigt.

Oplandskonsulenterne indtaster oplysningerne om placeringen af dræn, afgrænsning af drænoplande og mulighederne for at etablere drænvirkemidler i landskabet i registreringsværktøjet Kollecto. Programmet er udviklet af NIRAS til oplandskonsulentprojektet. Brugen af Kollecto sikrer, at iagttagelser om potentialet for drænvirkemidler, der enten endnu ikke er godkendt, eller som landmanden ikke øn-

sker at etablere lige nu, bliver gemt og georefereret. Hvis tilskudsordningerne på et senere tidspunkt skulle ændre sig, så det bliver muligt at gennemføre flere projekter, kan registreringerne lette opgaven med at genfinde de oplagte placeringer.

Når oplandskonsulenterne har fundet en egnet placering for et minivådområde, bruger de et tillægsprogram, som SEGES har udviklet som modul til Mapinfo. Her indtegner oplandskonsulenterne de dyb- og lavvandede bassiner, som minivådområdet skal bestå af, og fastlægger en kote for vandspejlet i bassinerne (ref. 4). Vandspejlskoten fastlægges ud fra viden om hoveddrænenes dybde under terræn, således at der sikres frit drænudløb i minivådområdet. Programmet beregner så mængden af jord, der skal udgraves fra bassinerne og herefter bruges til enten digeopbygning eller fordeles på et udlægsareal. Programmet er velegnet til dels at finde den bedste placering og udformning af minivådområdet, dels til at vurdere, om det er økonomisk realistisk at gennemføre projektet.

Forskellige opgaver imellem virkemidlerne

Ordningen med oplandskonsulenter er indført i forbindelse med den nye tilskudsordning for minivådområder, og der vil ligge et større fokus på dette virkemiddel end på de øvrige kollektive virkemidler. For skovrejsning er der adskillige aktører, der har et eksisterende forretningsområde. Det område skal oplandskonsulenterne naturligvis ikke konkurrere om med tilskud fra staten. Her skal oplandskonsulenterne bare orientere om tilskudsmulighederne.

Vådområdeindsatsen har en forankret struktur, hvor kommunerne og Naturstyrelsen er ansvarlig for at gennemføre både forundersøgelse og projektgennemførelse. Oplands-

konsulenterne har dog fået en række vigtige opgaver i forhold til den del af vådområdeindsatsen, der ligger endnu tidligere end selve forundersøgelsen. Indledende skal oplandskonsulenterne informere om muligheden for at indgå i et vådområdeprojekt. Når oplandskonsulenterne kommer rundt på de enkelte landbrugsbedrifter for at tale om landmændenes ønsker og muligheder for at indgå i den kollektive indsats, skal de afdække potentialet for egentlige vådområdeprojekter. Der er allerede nu god erfaring for at en sådan tidlig dialog med landmanden medvirker til at fremme den vådområdeindsats som kommunerne er ansvarlige for at gennemføre. Oplandskonsulenternes dialog med kommuner og VOS'er er derfor central. Når oplandskonsulenterne bliver opmærksom på et potentielt vådområdeprojekt, viderefremmes dette til kommunerne, der så vurderer, om projektet er interessant at gå videre med.

For minivådområder skal oplandskonsulenterne hjælpe projekterne hele vejen fra idé til gennemførte projekter.

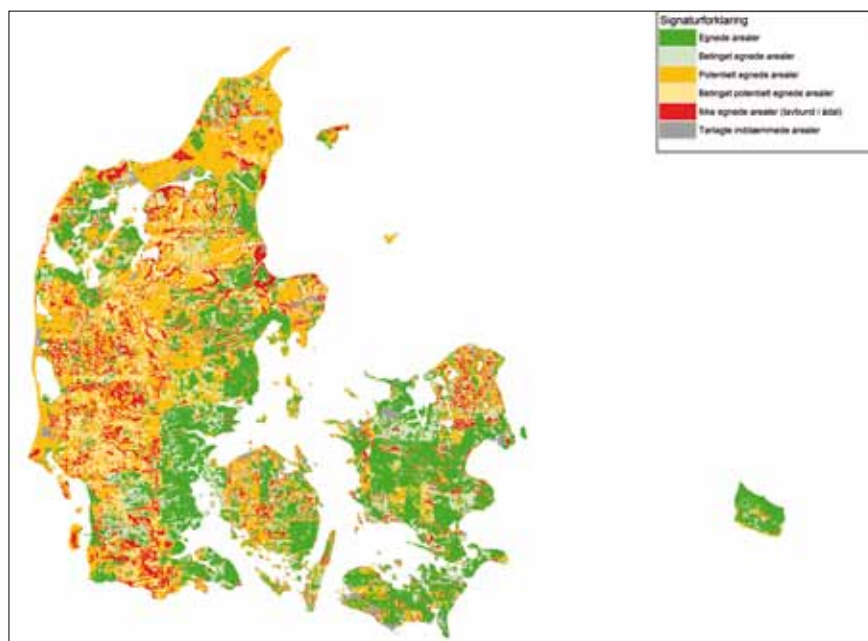
Det landskabsmæssige potentiale

Potentialet for at reducere kvælstof- og fosfortabet fra dyrkede marker ved at øge retentionen i landskabet er betydeligt (ref. 1). Retentionen kan øges ved at lave ådalsvådområder, minivådområder og en række andre drænvirkemidler. Indtil videre er kun minivådområder og vådområder tilskudsberettigede virkemidler, men det forventes at en række nye drænvirkemidler bliver introduceret inden for de næste par år. Herunder filtermatrice-minivådområder, Intelligente randzoner, overskæring af dræn, små vådområder (ikke ådale) mfl. I 3. planperiode vil der blive krav om fosforreduktionskrav til både søer og formentligt også til flere fjorde og til de fleste vandløb. Da drænvirkemidler reducerer tabet af såvel fosfor som kvælstof vil der forventeligt i fremtiden blive endnu mere fokus på en miljøindsats, der er baseret på rensning af drænvand.

Udfordringer for genetablering af N-filtre

Minivådområder er et relativt dyrt, konstrueret anlæg, der skal placeres, hvor et drænsystem løber direkte fra et dyrkningsareal ud i et vandløb, og hvor det ikke er muligt at anvende mere naturlige virkemidler. Et minivådområde reducerer kvælstofindholdet med 25 %, og etableringen af anlægget kræver et betydeligt jordarbejde.

Hvis det er muligt at lede drænvandet ud over et fladt, fugtigt og kulstofrigt areal, hvor der kan ske en langsom overrisling eller infil-

Potentialekortet karakteriserer hele landet i forhold til mulighederne for at lave vådområdeprojekter i ådale eller drænvirkemidler på dyrkningsfladen.

tration, vil det både være mere naturligt, mere effektivt og billigere at gøre dette. I et naturligt vådområde reduceres kvælstofindholdet med 50 – 100 %, og arbejdet med afskæring af dræn er beskedent. De egnede overrislingsarealer kan være lave arealer imellem dyrkningsfladen og vandløbene eller lave arealer langs hoveddrænene.

Når oplandskonsulenterne kortlægger potentialet for drænvirkemidler i et område, vil det for omtrent halvdelen af drænsystemerne være muligt at lave den simple løsning med afskæring af dræn og overrisling. For den type projekter, hvor omkostningseffektiviteten er i top, er barrieren dog, af det det flade, fugtige og kulstofrige areal enten er godt på vej til at udvikle sig til beskyttet eng eller allerede er det. Dræn på lavtliggende arealer kræver hyppig spuling og vedligehold, og med arealernes marginale værdi, bliver dette ofte forsømt, hvorefter arealer hurtigt vokser ind i beskyttelsen.

Manglende kendskab til hvorvidt vegetationen på disse arealer vil blive påvirket af en øget overrisling med drænvand, forventes i mange tilfælde at vanskeliggøre mulighederne for at opnå de nødvendige dispensationer. Der er derfor behov for viden om vegetationsdynamik under ændrede hydrologiske og næringsstofmæssige forhold.

Perspektiver

Overordnet set er det afgørende, at der fastlægges det bedste virkemiddel til den enkelte placering, så miljøeffekten og omkostning bliver bedst mulig. Dette vil kun kunne lykkes, hvis det sker i et koordineret sam-

arbejde mellem lokale aktører med fokus på landskabelige og geo-regionale forskelle. Oplandskonsulenter ville kunne komme til at spille en vigtig rolle med henblik på at finde de landskabelige potentialer og valg af virkemidler, men det skal ske i samspil med de øvrige lokale aktører og lokale myndigheder.

SIMON ROSENDAHL BJØRHOLM, Specialkonsulent og koordinator for oplandskonsulentordning ved SEGES
FLEMMING GERTZ, Chefkonsulent ved SEGES

Referencer

1. Aftale om Fødevarer- og landbrugspakke, 22. december 2015
2. Virkemidler til realisering af 2. Generations vandplaner og målrettet arealregulering, Jørgen Eriksen, Poul Nordemann Jensen og Brian H. Jacobsen (redaktører), DCA rapport nr. 052 · december 2014, Aarhus Universitet AU DCA - nationalt center for fødevarer og jordbrug
3. Kjærgaard & Hoffmann. 2017. Retningslinjer for etablering af konstruerede minivådområder med overfladestrømning. Design manual. DCA- Nationalt Center for Jordbrug og Fødevarer. Aarhus Universitet.
4. Jensen, P.N. (Ed.) 2017. Estimation of Nitrogen Concentrations from root zone to marine areas around the year 1900. Aarhus University, DCE – Danish Centre for Environment and Energy, 126 pp. Scientific Report from DCE – Danish Centre for Environment and Energy No. 241. <http://dce2.au.dk/pub/SR241.pdf>
5. Filtre i landskabet øger retentionen, Vand & Jord, Charlotte Kjærgaard, Carl Christian Hoffmann & Bo V. Iversen,